

hovedvægten er lagt på artilleribestand, organisation, personel, skytssystemer, skytsbetjening og taktik samt artilleriets faktiske anvendelse i krig. For hærens vedkommende får læseren herudover en værdifuld indføring i artilleriproblematikken i forbindelse med Københavns bombardement i 1807 samt information om det omfattende batteri- og skansebyggeri 1807–14. For flådens vedkommende diskuteres den udenlandske inspiration og den selvstændige tilpasning til de specifikt danske behov samt den fleksible gensidige tilpasning af skibstyper og artillerityper før og under englænderkrigene. Interessant i denne sammenhæng er redegørelsen for flådens faktiske muligheder for at erstatte tabene i 1801 og 1807 samt for flådens katastrofalt lave krudtbeholdning i krigens afsluttende fase.

Som venteligt i et bind af Tøjhusmuseets Skrifter er bogen gennemtænkt illustreret, og dens anvendelighed som opslagsværk øges yderligere af et omfattende sag-, navne- og stedregister.

Ole Feldbæk

NIELS CLEMMENSEN: Associationer og foreningsdannelse i Danmark 1780–1880. Periodisering og forskningsoversigt. Øvre Ervik, Alvheim & Eide, Akademisk Forlag, 1987. 170 s. 85 kr. for medlemmer af Den danske historiske Forening, 120 kr. for andre.

Associationer er et forstade til de senere masseorganisationer – de landsdækkende foreninger. Det er organisationer med en bred vifte af formål, som ikke er knyttet til bestemte interessegrupper. Grænserne kan være åbne eller lukkede, og strukturen er tilpasset de lokale forhold. Associationerne er blevet undersøgt i et fælles nordisk forskningsprojekt, og i den forbindelse har Niels Clemmensen her givet en oversigt over, hvad der findes af dansk forskning om emnet. Hans ambition er imidlertid ikke blot at være beskrivende. Ved inddeling af perioden fra 1780 og 1880 i faser, vil han karakterisere udviklingen i associationssystemet.

Blandt de første associationer var Landhusholdningsselskabet 1769. Det havde almenyttige formål, og siden er udviklingen gået over klubber og selskaber, gudelige forsamlinger, bøndernes første organiseringer, de førsocialistiske arbejderforeninger og frem til associationer, der havde specielle gruppers interessevaretagelse som formål. Associationerne benyttes altså som en meget bred – måske for bred – samlebetegnelse for mange forskellige typer af organisering. Forandringen med hensyn til forskellige typer associationer svarer til samfundsudviklingens fra et standssamfund uden offentlighed til et klassesamfund, hvor mange særinteresser brydes. Associationerne opstod som organisering samtidig med, at det feudale samfund blev nedbrudt, og ændrede altså karakter i takt med, at de forskellige elementer i det kapitalistiske samfund mere og mere blev fremtrædende.

Denne udvikling er beskrevet i bogens første del. Det er en kortfattet, men vellykket gennemgang, som giver et godt indtryk af tendensen fra den løse, uspecifikke organisering frem til masseorganiseringen, og som forholder sig til mange af de spørgsmål, som forskningen i foreninger, vækkelser og folkelige bevægelser har rejst. Bogens anden halvdel er en selektiv oversigt over historisk skrivningen om associationer/foreninger for perioden. Her er vægten lagt på

teoretiske værker, som tilsammen belyser mange forskelligartede aspekter. Clemmensen benytter en tværgående struktur, hvor de enkelte typer af associationer analyseres hver for sig. Litteraturen refereres summarisk, og kritikken af den er oftest nedtonet og meget kortfattet. Afslutningsvis peges på nogle forslag til videre forskning, og bogen indeholder et *Summary* samt en meget omfattende litteraturliste.

Forskningsoversigten gør bogen til et uundværligt redskab. Dens gennemgang af udviklingen i associationernes udvikling er en god, omend meget komprimeret beskrivelse af en sammenslutningsform, som først i de senere år er blevet studeret mere omfattende.

Peter Gundelach

POUL THESTRUP, DORRIT ANDERSEN og NIELS OXENVAD: Mod bedre tider. Odense 1789–1868, udg. af Odense Kommune, 1986, Odense Universitetsforlag, 500 s. Ill.

I »Mod bedre tider« karakteriserer forfatterne perioden fra de »florissante« år i slutningen af 1700-årene til tiden efter næringsfriheden 1857–62 som en periode, hvor »tingene nu begyndte at ændre sig definitivt« efter århundreders op- og nedgange. Spirerne til industrisamfundet skal søges i denne periode, men det er dog først og fremmest kontinuiteten fra 16–1700 årene, der præger de store linjer. Odenses status som »det lille København«, præget af adelens – og under guvernørperioden 1815–48 endda af kronprinseparrets tilstedeværelse, svarer til det præg af »mere end købstad«, som også karakteriserede Odense i f.eks. 15- og 1600-årene. »Det nye« fornemmes mere som detaljer: Lidt mere borgerskabspræg, lidt mindre adelspræg, lidt mere specialisering inden for handelsvirksomhederne, lidt flere arbejderhushold, et par tidlige fabrikker, reformer inden for skole- og fattigvæsen og ikke mindst de tekniske nyheder, som Odense fik før alle andre byer i landet: Danmarks første jernbanebro 1844 samt gas- og vandværk 1863. Med i billedet af »hovedstad« på enevældens præmisser hørte stiftsamtmanden og guvernørens aktive rolle for byens ve og vel i samarbejde med det højere borgerskab, og ligeledes den fortsatte tradition for et kulturliv i første række, med musik, teater og opera, righoldige biblioteker, tidlige planer for museum (1828!), m.v. I det begyndende demokrati i 1840'erne gør Odense sig gældende med et nationalliberalt sindelag, men med de nationalliberales sving mod »Højre« efter 1864, genindtager Odense sin plads som en konservativ og systemtro borg.

»Mod bedre tider« viderefører Odense-traditionen for et solidt demografisk analysearbejde – bl.a. i kapitlet om befolkningsforholdene. I et kapitel om levestandarden i perioden overfører Poul Thestrup sine erfaringer fra en tilsvarende analyse af København til Odense, og her illustreres klart og dog detaljeret svingningerne i pristal, lønninger og realløn, på baggrund af bl.a. oplysninger fra magistratens indberetninger. Disse tabeller og konklusioner vil have værdi for by- og socialhistorikere overalt i landet. Men samtidig viser de, at den definitive fremgang, som iflg. indledningen karakteriserede perioden, set med den almindelige befolknings øjne ikke har været særlig tydelig før efter 1850. Tilbagevendende kriser og dyrtider præger billedet, naturligvis ikke mindst i årene efter 1813.